

Integrale kindcentra over wat hen kenmerkt

ANNEMIEK VEEN
YOLANDE EMMELOT

GUUSKE LEDOUX
MIRJAM GEVERS DEYNOOT-SCHAUB

CIP-gegevens KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Veen, A., Ledoux, G., Emmelot, Y.E., Gevers Deynoot-Schaub, M.J.J.M.

Integrale kindcentra over wat hen kenmerkt.

Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

(rapport 1021, projectnummer 40783)

ISBN 978-94-6321-079-9

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van Het Kinderopvangfonds, in het kader van PACT voor Kindcentra.

Dit onderzoek is gefinancierd door Het Kinderopvangfonds.

Uitgave en verspreiding:

Kohnstamm Instituut

Roetersstraat 31, Postbus 94208, 1090 GE Amsterdam

Tel.: 020-525 1226

www.kohnstamminstituut.nl

© Copyright Kohnstamm Instituut, 2019

Inhoudsopgave

1	Inleiding	1
1.1	Achtergrond	1
1.2	Onderzoeksaanpak	2
2	Resultaten: wat kenmerkt de icc's?	5
2.1	Uitgangspunten en doelen	5
2.2	Aanbod, curriculum	8
2.3	Didactische aanpak	11
2.4	Pedagogisch klimaat en aanpak	16
2.5	Organisatie van het icc	19
2.6	In beeld brengen en evalueren van de ontwikkeling van kinderen	22
2.7	Gebouw en leeromgeving	24
2.8	Ouders	26
2.9	Kwaliteit van het team	28
2.10	Vernieuwen	31
3	Metten of merken?	33
4	Conclusies	35
	Recent uitgegeven rapporten Kohnstamm Instituut	43

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

In de periode augustus-september 2018 zijn interviews gehouden met directies van integrale kindcentra (ikc's) die een voorhoedefunctie vervullen in de ikc-ontwikkeling. In deze ikc's werken interprofessionele teams van pedagogisch medewerkers, leerkrachten en zorgprofessionals samen met ouders.

Deze praktijken verschillen in omvang, fase van ontwikkeling en aard van de populatie, maar wat zij delen is de ambitie om in de buurt waar kinderen en ouders leven inclusieve en rijke speel- leeromgevingen te creëren waarin voor ieder kind van 0-12 jaar een plek is. PACT voor Kindcentra, een project van Het Kinderopvangfonds, stimuleert deze ikc-ontwikkeling. Aan de zogenoemde Kennistafel van PACT werken ikc's en wetenschappers samen aan kwaliteitsontwikkeling door kennisdeling en onderzoek.

Eén van de wensen is onderzoek naar de opbrengsten van Integrale Kindcentra. Om dergelijk onderzoek te kunnen doen is eerst nodig om in kaart te brengen wat de kenmerken zijn van deze innovatieve ikc's en welke effecten of opbrengsten zij nastreven of beogen. Daarom is een kleinschalig onderzoek uitgevoerd onder tien ikc's met als doel om te onderzoeken welke doelen ikc's nastreven en welke organisatorische, didactische en pedagogische keuzen gemaakt zijn om aan deze doelen te werken.

De onderzochte ikc's zijn aangesloten bij PACT voor Kindcentra.

De selectie is aangedragen door en afgestemd met trekkers van de Kennistafel. De interviews werden gehouden met directies.

De volgende ikc's hebben aan het onderzoek meegedaan: Campus Columbus (Heerhugowaard), Laterna Magica (Amsterdam), Mondomijn (Helmond), ikc Van Kampen (Vlaardingen), Casa Montessori (Pijnacker), Het Talent (Nijmegen), De Kroevendonk (Roosendaal), De Sterrenschool (Apeldoorn), KindCentrum Eenrum (Eenrum) en Integraal Kind en Expertisecentrum (IKEC) (Hoorn).

De beoogde opbrengst van het onderzoek is tweeledig:

- In kaart brengen en benoemen van kenmerkende aspecten van ikc's, die de voortrekker-ikc's aandragen;
- Grip krijgen op wat deze ikc's zien als de (gewenste) opbrengsten van hun manier van werken.

Het doel is dus om meer zicht te krijgen op wat deze ikc's beogen te bereiken bij de kinderen en hoe ze dat doen, om hieruit kenmerkende aspecten van ikc's af te leiden.

1.2 Onderzoeksaanpak

Ikc is geen nauw omschreven begrip en samenwerkingsverbanden van scholen, kinderopvangorganisaties en jeugdzorg die zich ikc noemen zijn vrij om er een eigen, bij de kenmerken van het samenwerkingsverband passende invulling voor te kiezen en eigen accenten te leggen. Instellingsspecifieke en lokale omstandigheden kunnen er bovendien voor zorgen dat het proces om zich tot ikc te ontwikkelen meer of minder 'ver' gevorderd is. ikc's kunnen worden ingedeeld of geordend naar de mate waarin ze bepaalde accenten leggen. Zo kunnen ikc's worden beschreven naar de mate waarin ze geïntegreerd zijn. Dan gaat het bijvoorbeeld om de mate waarin ze samenwerken, bijvoorbeeld de aard van de samenwerking en factoren die samenwerking

belemmeren en bevorderen. Een andere manier om invullingen van ikc's te ordenen is een inhoudelijke indeling naar thema's die kenmerkend zijn voor de aanpak en werkwijze. In dit onderzoek is voor die invalshoek gekozen. Om te achterhalen welke doelen de vernieuwende ikc's nastreven en hoe daar aan wordt gewerkt is een interviewleidraad opgesteld met vragen over: missie en uitgangspunten van het ikc, het aanbod of curriculum, de didactische aanpak, het pedagogisch klimaat, de organisatie van het ikc, de benodigde kwaliteit van het team en het gebruik dat wordt gemaakt van de omgeving van het ikc. Ook is gevraagd welke opbrengsten zij zien voor de kinderen en welke onderzoeksvragen zij zelf beantwoord zouden willen zien, teneinde vervolgonderzoek hierop te kunnen inrichten.

De gegevens uit de interviews zijn verwerkt aan de hand van de onderwerpen uit de interviewleidraad. In de hierna volgende hoofdstukken beschrijven we deze gegevens aan de hand van deze onderwerpen. Daarbij geven we soms voorbeelden van in welk ikc een bepaald kenmerk aan de orde is, zonder daarbij volledigheid na te streven.

2 Resultaten: wat kenmerkt de ikc's?

2.1 Uitgangspunten en doelen

Een belangrijk voordeel van een ikc en vaak de aanleiding om een ikc te ontwikkelen is het beïnvloeden van een goede start van het formele leren. Om deze reden zoeken scholen vaak een nauwere samenwerking met de kinderopvang cq. voorzieningen voor jonge kinderen. Vervolgens wordt hieruit een doorgaande ontwikkelingslijn en zorglijn ontwikkeld. De concrete aanleiding om te starten of zich tot ikc te ontwikkelen verschilt per ikc. Soms is het vertrekpunt een basisschool of brede school, die al samenwerkte met een voorschoolse voorziening en als laatste stap de jeugdzorg geïntegreerd heeft (Sterrenschool, KindCentrum Eenrum). Sommige ikc's zijn nieuw gestart, in een nieuwe wijk. Dat was de aanleiding om na te denken over het creëren van een doorgaande lijn van 0-12 jaar, mogelijk in de toekomst zelfs van 0-18 (Mondomijn, Laterna Magica, Campus Columbus). Daarbij werd een nieuw onderwijsconcept geformuleerd. Soms kwam er vanuit het bestuur van een bestaande school de wens om de school om te vormen tot ikc (IKC Van Kampen) of wilde een bevoegde directeur een nieuwe school oprichten (een internationale Montessorischool, Casa Montessori).

Bij het Integraal Kind en Expertisecentrum (IKEC) in Hoorn is het vertrekpunt het speciaal (basis) onderwijs, in samenwerking met medische kinderdagopvang. Het centrum bedient een brede groep kinderen met specifieke zorgbehoeften en verschillende partijen

die zich op deze groep kinderen richten hebben zich in dit Integraal Kind en Expertisecentrum verenigd. Het centrum biedt zowel opvang en onderwijs als ambulante ondersteuning aan een groot aantal kinderopvanginstellingen, basisscholen en sbo-scholen in de regio. De samenwerking is er op gericht om kinderen kort (zo kort mogelijk) in de voorziening te laten verblijven, bij een langer verblijf zo efficiënt en effectief mogelijk te ondersteunen en via ambulante hulp reguliere basisscholen en instellingen in de regio te ondersteunen, met als doel bijdragen aan afname van het aantal kinderen in het speciaal (basis)onderwijs en (speciale) kinderopvangvoorzieningen. In weer een ander geval was de christelijke identiteit leidend voor de missie: het inclusief willen zijn als school en daarin ook de voorschoolse periode (het kinderdagverblijf) en de buitenschoolse opvang willen meenemen (De Kroevendonk) en geloven in ontwikkeling van alle kinderen.

In het ideale geval is sprake van één voorziening in één gebouw, onder verantwoordelijkheid van één directie cq. uitvoeringsregie. Dat laatste is echter in de meeste gevallen nog niet gerealiseerd. Bij de meeste ikc's zijn kinderopvang en onderwijs bestuurlijk en juridisch nog op zichzelf staande organisaties.

De aan dit onderzoek deelnemende ikc's zijn te typeren als innovatief. Zij hebben vaak niet alleen een ver gevorderde samenwerking met genoemde partners, maar worden ook (in meer of mindere mate) gekenmerkt door vernieuwend onderwijs. Kenmerkend aan deze ikc's is dat ze uitgesproken doelen hebben op het niveau van de kinderen. Dit is globaal samen te vatten in twee soorten doelen.

'Inclusie'

In de eerste plaats is het doel om te zorgen dat alle kinderen die in het ikc aanwezig zijn daar samen kunnen opgroeien en indien nodig 'binnen de muren' in een vroeg stadium de juiste

ondersteuning kunnen krijgen. De samenwerking tussen professionals uit onderwijs, kinderopvang en jeugdhulp moet ertoe leiden dat met ieders specifieke inbreng gezamenlijke aanpakken voor specifieke ondersteuningsbehoeftes worden ontwikkeld. Daardoor groeit de professionaliteit van de samenwerkingspartners. Het uiteindelijke doel is een op het kind toegesneden aanpak en alleen als dit niet echt mogelijk is, is er gerichte doorverwijzing naar een passend zorgaanbod.

‘Andere doelen’

Zonder uitzondering zien de innovatieve ikc's ook andere dan 'traditionele' doelen (leren lezen, schrijven, rekenen) als essentieel voor het functioneren van kinderen. In het algemeen wordt gezegd dat men werkt aan de brede ontwikkeling. Genoemd wordt: dat kinderen gelukkig worden, positief en bewust en 'zonder vrees' zijn, zich kunnen ontplooiën, ontdekken waar ze goed in zijn, ondernemend zijn, autonoom zijn, een onderzoekende houding hebben, goed kunnen organiseren, verstand krijgen van zichzelf en aan het roer zitten van hun eigen leerproces. Ook termen als zelfredzaamheid, zelfstandigheid, zelfbewustzijn worden genoemd. Het wordt belangrijk gevonden om kinderen te helpen het zelf te doen, uitgaande van de autonomie van het kind. Ook worden er doelen op het sociale domein genoemd, zoals vriendschappen kunnen sluiten, goede relaties opbouwen, het zich kunnen verplaatsen in de ander, conflicten kunnen oplossen en het mooier, socialer, democratischer maken van de maatschappij.

Samenvattend gaat het dus om doelen als zelfsturing, zelfstandigheid, persoonsvorming, burgerschap en samenwerken. Voor het werken aan dit soort doelen zijn geen standaardcurricula beschikbaar. Kenmerkend aan de innovatieve ikc's is nu, dat zij vaak zelf een aanpak hebben ontwikkeld, via het curriculum, de didactiek, het pedagogisch klimaat en de organisatie en de omgeving van het kindcentrum om daar aan te werken.

Tegelijkertijd hebben deze ikc's ook uitgesproken opvattingen over de manier waarop de meer 'traditionele' onderwijsdoelen bereikt zouden moeten worden; ook daar wordt door ikc's vaak op een alternatieve manier aan gewerkt.

In de volgende paragrafen gaan we in op hoe de ondervraagde ikc's hun doelen proberen te realiseren en welke aanpakken en organisatievormen daarbij horen.

2.2 Aanbod, curriculum

Ikc's worden in de eerste plaats gekenmerkt door een doorgaande ontwikkelingslijn via een longitudinaal samenhangend aanbod (0-12 jaar). Het curriculum is anders georganiseerd dan op veel reguliere basisscholen. Dat heeft vooral te maken met het werken aan andere dan 'traditionele' onderwijsdoelen. De mate waarin dit gebeurt verschilt per ikc, maar globaal genomen kunnen we de volgende manieren onderscheiden om te werken aan zowel de meer traditionele als aan de 'nieuwe' leerdoelen:

- door de ordening van de lesinhouden, bijvoorbeeld in thema's of projecten;
- door het bieden van keuzevrijheid aan kinderen;
- door bijzondere inhouden;
- door het ontwikkelen van eigen lesmaterialen.

Thema's en projecten

Op veel ikc's wordt gewerkt met een combinatie van reguliere leerlijnen of vakken en thema's of projecten. Vaak wordt een bepaalde periode door alle leerjaren en leeftijdsgroepen, door het hele ikc heen aan het hetzelfde thema of kernconcept gewerkt. Een voorbeeld van een kernconcept is 'ruimte en tijd'. Daar kunnen kinderen uit alle leeftijdsgroepen op hun eigen niveau aan werken. Ook worden maatschappelijke thema's gekozen, die inspringen op de actualiteit en die de maatschappelijke betrokkenheid van

kinderen kunnen vergroten. Op IKC Van Kampen werkt men schoolbreed thematisch aan burgerschap in zogenoemde 'burgerschapsweken'. Het projectmatig werken kan er ook voor zorgen dat kinderen meer zelfsturend te werk gaan. Zelf onderzoek doen, wat een onderdeel is van het projectmatig werken, bevordert hun zelfsturing. Een voorbeeld: op de Sterrenschool werkt men binnen domeinen, zoals 'natuur en techniek' aan het thema 'hoe kan dat?', waarbij kinderen onder meer zelf proefjes doen om het ontdekkend leren te stimuleren. IKC Het Talent werkt regelmatig met **de hele school** aan een onderwerp, dat benaderd wordt vanuit verschillende ontwikkelingsgebieden: taal, rekenen, natuur, aardrijkskunde, geschiedenis, wetenschap & techniek, milieu, verkeer, motoriek, creatief en kunst.

Keuzevrijheid voor kinderen

Op de meeste ikc's is vanaf vier jaar sprake van een basisaanbod in vakken als taal en rekenen, maar daarnaast is er veel ruimte voor keuzevrijheid van kinderen. Zelf keuzes maken stimuleert zelfstandigheid en geeft kinderen zelfinzicht, omdat ze zo kunnen ontdekken wat ze leuk vinden of waar ze goed in zijn. Bij Casa Montessori Pijnacker is de omgeving zo ingericht dat kinderen de hele dag door keuzemogelijkheden hebben, bijvoorbeeld naar buiten gaan om in de moestuin te werken of met de dieren bezig te zijn, naar het atelier gaan, naar de bibliotheek gaan, met muziek bezig gaan of zelfstandig onderzoek doen. Op Het Talent hebben kinderen de ruimte om opdrachten op een eigen manier uit te werken en om een eigen planning en leertempo te bepalen. Bij sommige ikc's zijn die mogelijkheden binnen onderwijstijd wat beperkter, maar wordt bijvoorbeeld de extra leertijd die de buitenschoolse opvang (bso) biedt benut om kinderen te laten kiezen uit en in aanraking te brengen met andersoortige activiteiten die hun kennis verbreden, of onderwerpen waar zij op school mee bezig zijn geweest te verdiepen. Zo kunnen kinderen

van de Sterrenschool in de bso zelf aan de slag gaan om een onderwerp dat ze aanspreekt verder uit te diepen, onder begeleiding van de bso-medewerker. Deze geeft in veel gevallen ook les binnen de onderwijstijd, weet daardoor waar het kind mee bezig is en kan het kind hierin verder begeleiden.

Bijzondere inhouden of specifieke accenten

Sommige ikc's bieden bijzondere vakken of inhouden aan waarin gewerkt wordt aan andere doelen. Het Talent besteedt veel aandacht aan de creatieve ontwikkeling van kinderen, door het bieden van muziek, drama, dans en beeldende vorming. Soms zijn de vakken speciaal gericht op kinderen die meer uitdaging nodig hebben, zoals filosofie, 'science' en schaken. Op een aantal scholen biedt men al vroeg vreemdetalenonderwijs aan (VVTO), bijvoorbeeld Engels (IKC Van Kampen, Laterna Magica, Mondomijn) of Chinees (Mondomijn). Bij Casa Montessori Pijnacker is het onderwijs tweetalig (Engels en Nederlands).

Vaak zijn nieuwe vakken of bredere leergebieden gecreëerd waarin ook expliciet wordt gewerkt aan 'andere doelen'. Zo hebben Casa Montessori Pijnacker en IKC Van Kampen een uitgebreid natuur- en techniekcurriculum, waarin de vakken natuur, wetenschap en techniek samenkomen. Binnen dit vak hebben kinderen de mogelijkheid om dagelijks in en met de natuur (rondom het kindcentrum) bezig te zijn, hetgeen onder meer moet bijdragen aan kennis over de natuur en ecologisch bewustzijn.

Verder proberen verschillende ikc's de ontwikkeling van creativiteit en probleemoplossend vermogen te ondersteunen door aandacht voor ontwerpen, oplossingen bedenken voor complexe vraagstukken en op andere manieren leren kijken. Ook hebben verschillende ikc's onderdelen die specifiek gericht zijn op de persoonlijke ontwikkeling of 'vorming' van kinderen, bijvoorbeeld presentatievaardigheden (Het Talent), of een project buiten de deur om te leren omgaan met mensen met beperkingen (sociale vaardigheden - Campus Columbus).

Binnen de vakken, maar ook binnen het thematisch werken krijgen kinderen authentiek en betekenisvol onderwijs, waarin ze de kennis en vaardigheden kunnen verwerven die voor het betreffende onderwerp nodig zijn. Denk aan zelf koken (Casa Montessori Pijnacker) of in de tuin werken (Casa Montessori Pijnacker, IKC Van Kampen). De geïnterviewde directeur van Het Talent verwoordt dit aldus: ‘we brengen kinderen dicht bij het onderwerp, zodat ze het écht beleven en er actief mee bezig zijn. We zetten bijvoorbeeld ervaringsdeskundigen in en ondernemen excursies naar plaatsen waar kinderen echt kunnen zien hoe iets in elkaar zit.

(Les)materialen

Op veel ikc’s ontwikkelen de teams (les)materiaal zelf of combineren ze dit met bestaande methoden. Dit is nodig omdat bestaande methoden vaak niet geschikt worden gevonden voor (vergaand) differentiëren en zelfstandig werken. Bovendien wordt dit wenselijk gevonden omdat zo kan worden aangesloten bij de belevingswereld van kinderen. Materialen worden ook verbonden met het concept. Het IKC Van Kampen bijvoorbeeld presenteert zich als ‘groen’ kindcentrum en heeft dit in allerlei onderdelen van het curriculum uitgewerkt.

2.3 Didactische aanpak

Op ikc’s hebben volwassenen en kinderen vaak andere rollen dan op traditionele scholen. We lichten dat hieronder toe aan de hand van de volgende thema’s:

- het bevorderen van zelfstandig/zelfsturend werken;
- het bevorderen van samenwerkend leren;
- aandacht voor het leren (‘leren leren’);
- differentiëren;
- informatie verzamelen over en met de kinderen.

Zelfstandig/zelfsturend werken

Een manier om zelfstandigheid en zelfsturing te bevorderen is het werken met individuele/gepersonaliseerde leer- of kindontwikkelpunten. Sommige ict's hebben hiermee al ruime ervaring opgebouwd. Het werken met 'speelleerlijnen' vraagt dat degenen die de kinderen begeleiden (pedagogisch medewerkers, leerkrachten, begeleiders, mentoren) de ontwikkelings- of leerlijnen goed in hun hoofd hebben. Zij gaan met de kinderen in gesprek over hun doelen en ambities, en vooral ook hoe ze deze kunnen bereiken. Dit vraagt bijvoorbeeld dat doelen worden opgeknipt in stukjes, om het voor kinderen zodanig overzichtelijk te houden dat zij er zelfstandig aan kunnen werken.

Zo worden kinderen gestimuleerd actief te zijn en een eigen verantwoordelijkheid te nemen in hun ontwikkelproces. Hierbij is ook de rol van volwassenen belangrijk. Deze wordt eerder getypeerd als ondersteunend en begeleidend dan als sturend en voorschrijvend.

Samenwerkend leren

In sommige ict's is samenwerkend leren een centraal kenmerk. Dat vloeit met name voort uit de 'inclusiegedachte' en het willen ontwikkelen van sociale vaardigheden: kinderen moeten leren om met verschillen om te gaan. Hierin past bijvoorbeeld ook het helpen van jongere kinderen door oudere kinderen. Hoe kinderen werken aan sociale vaardigheden en bijvoorbeeld oefenen met naar elkaar luisteren, aandacht hebben voor elkaars inbreng en werk, het geven en krijgen van feedback, grenzen aangeven en dergelijke is in de interviews niet heel expliciet ter sprake geweest.

Aandacht voor het leren ('leren leren')

Op alle ict's is veel aandacht voor het leerproces. Kinderen leren om de verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen leerproces wordt heel belangrijk gevonden. Een uiting hiervan is het werken met individuele ontwikkelpunten en het samen met kinderen

evalueren van het geleerde of van het eigen werk. Er is veel aandacht voor het plannen en evalueren van het eigen leerproces. De begeleiding van kinderen is eerder procesgericht (hoe pak je het aan, hoe heb je het gemaakt, hoe kwam je aan het antwoord) dan gericht op het 'juiste antwoord' of het eindproduct. Reflectie is dus een belangrijk middel om inzicht te verkrijgen in het eigen leerproces. Reflectie speelt niet alleen een rol bij de begeleiding van het persoonlijk werk, maar ook bij groepsactiviteiten. Er zijn ook ikc's waar men werkt met systematische kindgesprekken over voortgang en/of portfolio's. Op Het Talent evalueert men bijvoorbeeld na afloop een project door de kinderen te vragen hoe het ging en wat ze hebben geleerd.

Differentiëren

Het bieden van maatwerk wat betreft leertempo en leerroute in het curriculum, voor individuele kinderen is een belangrijk kenmerk van de onderzochte ikc's. Dat houdt in dat elk kind waar nodig een gepersonaliseerd programma kan krijgen. Op sommige ikc's (bijvoorbeeld Casa Montessori, Mondomijn, Het Talent en Laterna Magica) is het werken volgens principes van het gepersonaliseerd leren al ver doorgevoerd. Gepersonaliseerd leren is het leerproces waarbij kinderen op hun eigen wijze en tempo werken aan ontwikkeldoelen. Kinderen en volwassenen zijn, ieder met een eigen rol, samen verantwoordelijk voor het leerproces. Dit betekent dat men bijvoorbeeld één-op-één met kinderen in gesprek gaat over hun leerdoelen. Samen met het kind wordt een plan opgesteld om deze doelen te bereiken. Daarbij kijken ze naar korte-termijndoelen, maar ook naar ambities die er zijn voor de toekomst. Dankzij een individuele planning weten alle kinderen hoe hun dag, week of maand eruitziet. Dat biedt houvast en het verschaft kinderen de mogelijkheid hun eigen leerproces te sturen. Kinderen krijgen over het algemeen niet individueel les, maar werken wel op eigen niveau aan een vak of onderwerp. Soms is dat breed, over alle vakken heen, soms wat beperkter, zoals op de

Sterrenschool, waar maatwerk vorm krijgt door de mogelijkheid om taal en rekenen te volgen op het eigen niveau. Versnelling en verrijking is mogelijk door extra opdrachten te bieden bij rekenen, of de mogelijkheid zich verder te verdiepen in een bepaald onderwerp dat een kind interesseert. De samenwerking met de bso werkt hierin faciliterend. Kinderen kunnen afspraken maken om in de 'bso' tijd, onder leiding van de bso-medewerker verder te gaan met hun onderwerp. Door het inrichten van combinatiefuncties, waarbij de pedagogisch medewerker (pm'er) van de bso ook als leerkracht, assistent of ondersteuner in de school werkt weet de bso-medewerker vaak al waar het kind mee bezig is en is blijft de tijd voor overdracht beperkt.

Er is ook differentiatie in pedagogisch-didactisch handelen. Om kinderen op verschillende manieren aan te spreken maken ikc's gebruik van een variatie aan instructievormen. Zo worden kinderen mondeling (in groepjes/klassikaal) geïnstrueerd, maar er wordt ook individuele instructie of instructie in kleine groepjes gegeven in de uren waarin kinderen zelfstandig werken of aan kinderen die extra begeleiding nodig hebben. Ook wordt gebruik gemaakt van de elektronische leeromgeving, bijvoorbeeld van video's. Verschillende ikc's maken gebruik van digitale leermiddelen (tablets, laptops) om te kunnen aansluiten bij de verschillende leerbehoeften van kinderen (Sterrenschool, Casa Montessori). Tablets kunnen gebruikt worden om individuele leerwegen te faciliteren. Ook controle van de voortgang is daardoor makkelijker. Er zijn speciale programma's om kinderen binnen de methode op hun eigen niveau aan een onderwerp te laten werken. Doordat ieder kind de stof op de tablet verwerkt kan de leerkracht snel zien wie de opdrachten nog niet begrijpt. Niet alle geïnterviewden zijn echter positief over het gebruik van dit type educatieve software: 'zo'n programma zegt alleen maar ja en nee. Het is helemaal niet interessant om te weten of een kind de som fout heeft maar het is interessant om te weten wat het kind gedaan heeft om het probleem op te lossen. Daar kom je alleen

achter door met het kind in gesprek te gaan en te vragen wat het gedaan heeft' (Het Talent).

Ook is er veel aandacht voor betekenisvol leren en aansluiten bij de belevingswereld, als mogelijkheid om rekening te houden met verschillende leerbehoeften van kinderen.

Dat er rekening gehouden wordt met de behoeften en het ontwikkelingsniveau van kinderen komt ook tot uiting in het feit dat op sommige ikc's, zoals Casa Montessori Pijnacker een kind al op driejarige leeftijd in het 'onderwijs' programma kan instromen. Op de Sterrenschool kunnen kinderen tot hun 14e terecht, mocht dat nodig zijn om de basisschool goed af te ronden.

Werkvormen gericht op 'andere doelen'

Er worden ook enkele werkvormen genoemd die een bijzondere rol spelen bij het werken aan 'andere doelen'. Samenwerken, zowel een 'doel' als een 'middel', is er daar één van. Door samenwerken leren kinderen samenwerken, maar leren ze ook zichzelf beter kennen. Daarnaast wordt onderzoek doen vaak genoemd.

Dit wordt gekoppeld aan kritisch denken maar ook aan bevorderen van zelfstandigheid. Op verschillende ikc's neemt presenteren een belangrijke plaats in. Dit wordt gezien als een werkvorm die bijdraagt aan persoonsvorming.

Informatie verzamelen over en met de kinderen

Om zicht te krijgen op de ontwikkeling van kinderen worden in een ikc instrumenten gebruikt die passen bij het longitudinale karakter en de visie op leren en ontwikkeling. Voor jonge kinderen wordt vaak gebruik gemaakt van 'Kijk', een longitudinaal observatiesysteem dat informatie verschaft over de complete ontwikkeling van nul tot zeven jaar. Voor oudere kinderen geldt dat, anders dan in reguliere basisscholen waar de leerkracht bijvoorbeeld via toetsen informatie verzamelt over een kind en bepaalt waar naar wordt gekeken, in een ikc kinderen en volwassenen samen werken om inzicht te krijgen in waar het kind

zich bevindt en wat de volgende stap in de ontwikkeling zal zijn. Een belangrijk middel hierbij is het portfolio, waarin kinderen hun werk en leerervaringen verzamelen en bespreken met de leerkracht of coach. Door opdrachten en werk samen te evalueren en in de beoordeling de reflectie van het kind mee te nemen, wil men het gevoel van eigenaarschap van het eigen ontwikkel- en leerproces bij kinderen stimuleren en versterken. Zie verder paragraaf 2.6.

2.4 Pedagogisch klimaat en aanpak

In ikc's is veel oog voor het pedagogisch klimaat. De belangrijkste kenmerken van het pedagogisch klimaat die naar voren komen in de interviews zijn:

- het streven elk kind echt goed te kennen;
- veiligheid bieden;
- een leefgemeenschap vormen;
- kinderen eigen verantwoordelijkheid geven en rekening houden met hun inbreng;
- volwassenen zijn het voorbeeld.

Elk kind goed kennen

Zonder uitzondering streeft men er op alle ikc's naar dat pm'ers, leerkrachten en andere volwassenen in het ikc de kinderen goed kennen. Het Talent vat dit samen in het motto 'het herkennen, het kennen en het bekend zijn met kinderen'. De relatie tussen pm'ers en kinderen en tussen kinderen en leerkrachten wordt belangrijk gevonden en de benadering is persoonlijk. Met nadruk wordt hier ook de relatie met de ouders in meegenomen (zie later).

Veel kinderen kent men goed doordat ze al vanaf de baby- of peupertijd in de instelling zijn. Dat wordt ook nadrukkelijk als voordeel van een ikc gezien. De term die in dit verband vaak genoemd wordt is 'ontwikkelingsgericht'; kijken naar het kind als geheel. Dat komt bijvoorbeeld tot uiting in de ruimte die geboden

wordt voor eigen inbreng van het kind, de aandacht voor de kwaliteit van de inspanning en het werk van kinderen en het belang dat wordt gehecht aan het eigen oordeel van kinderen daarover, bijvoorbeeld in de leergesprekken.

Behalve door te kijken naar en te praten met en over het kind is het volgen en monitoren van de ontwikkeling een manier om kinderen goed te leren kennen. Hierbij speelt de evaluatie van het kindontwikkelplan, het samen evalueren van het werk dat is vastgelegd in portfolio's en analyse van toets- en observatiegegevens een grote rol. Het komt ook tot uiting in een kleinschalige organisatie, waarin verschillende volwassenen intensief betrokken zijn bij een groep kinderen, het afwisselend werken in grotere en kleinere groepen en het koppelen van een begeleider mentor of coach aan een groep.

Ten slotte leert men kinderen ook goed kennen door de variatie in het aanbod en de verschillende omstandigheden waarin men kinderen ziet en meemaakt: 'dat zorgt er bijvoorbeeld voor dat kinderen hun talenten kunnen laten zien' (Het Talent).

Veiligheid

Een gevoel van veiligheid binnen het kindcentrum wordt gezien als voorwaardelijk voor het kunnen leren. Verschillende ikc's brengen naar voren dat een kind, om zich als persoon verder te kunnen ontwikkelen, moet durven laten zien wie het is. **En dat kan alleen als het ervaart dat het volledig wordt geaccepteerd.**

Een tweede kenmerk is kleinschaligheid, die bijvoorbeeld bereikt wordt door kleinere eenheden binnen een grotere school (Sterrenschool, Het Talent). Een kleinschalige organisatie maakt dat kinderen en medewerkers zich gezien voelen (Sterrenschool). Hieraan gerelateerd is het **werken in vaste teams van volwassenen** (pm'ers, leerkrachten, ib'ers, zorgfunctionaris of inclusiepedagoog, coach, onderwijsassistent, leerkrachtondersteuner) per groep kinderen die een eigen fysieke

plek in het gebouw hebben, en het werken in domeinen (IKC Van Kampen en Mondomijn).

Ten derde wordt gezorgd voor geleidelijke overgangen, om breuken te voorkomen. De gebruikelijke indeling van 0-4 en 4-12 jaar wordt meermaals vervangen door units van 0-3/3-6 of 0-6 jaar. Al deze maatregelen moeten het gevoel van veiligheid bij de kinderen bevorderen.

Een leefgemeenschap vormen

Het ikc wordt wel gezien als 'leergemeenschap' (Laterna Magica) of 'samenleving in het klein' (Casa Pijnacker). Door uitgenodigd te worden hieraan deel te nemen en bij te dragen, leren kinderen ook over het functioneren van een samenleving en hun eigen rol en die van anderen daarin.

Kinderen eigen verantwoordelijkheid geven en rekening houden met hun inbreng

Een belangrijk kenmerk is verder dat kinderen veel eigen verantwoordelijkheid krijgen. Dat is niet alleen een pedagogisch maar ook een didactisch principe. Door kinderen veel eigen verantwoordelijkheid te geven en daar met hen over te praten, wil men het nemen van initiatieven en het zelfsturend vermogen van kinderen bevorderen. Verschillende ikc's geven aan dat kinderen kansen krijgen en dat initiatiefnemen wordt gestimuleerd.

Dat vraagt van de volwassenen om hen heen dat ze die ruimte ook bieden. Volgens Het Talent vraagt dat veel inzicht in wat een kind kan en waar, op welk punt van ontwikkeling, het kind is: 'dan kun je vertrouwen geven en weet je wat je loslaat'. Een andere manier om de eigen inbreng van het kind te honoreren en autonomie te bevorderen is aanwezig in KindCentrum Eenrum, waar kinderen leidend zijn in de gesprekken met ouders en school over hun ontwikkeling.

Volwassenen zijn het voorbeeld

Een aspect van het pedagogisch klimaat dat door sommige informanten wordt benoemd, is dat volwassenen het voorbeeld moeten geven van de wijze waarop je met elkaar omgaat. Dat betekent dat de volwassenen in het ikc met elkaar moeten omgaan op een manier die ze ook van kinderen verwachten (Het Talent, Mondomijn, Laterna Magica).

2.5 Organisatie van het ikc

Ook met betrekking tot de organisatie van het onderwijs maken ikc's keuzen in het licht van de doelen die worden nagestreefd.

Relevante kenmerken of aspecten hierbij zijn:

- ontschotting, knippen eruit;
- de hele dag open, roostering en dagindeling;
- groepsindeling;
- interprofessioneel samenwerken;
- flexibele opvang- en onderwijstijden.

Ontschotting, knippen eruit

Veel ikc's gebruiken de termen 'ontschotten' of 'knippen eruit' om aan te geven dat dit nodig is om hun doel (komen tot een geïntegreerde aanpak, een ononderbroken ontwikkeling en een gezamenlijke cultuur) te bereiken. Samenwerking tussen de betrokken partijen wordt bemoeilijkt omdat ze vallen onder verschillende wet- en regelgeving, financiering, cao's en salariëring van personeel. **Kenmerkend aan deze vernieuwende ikc's is dat 'aan de voorkant' vaak al sprake is van één organisatie en dat ze veel knelpunten en hobbels 'aan de achterkant' al hebben weten te omzeilen of overwinnen.**

De hele dag open, roostering en dagindeling

Alle ikc's zijn hele dagen open, vaak van 7:00 uur tot 19:00 uur. Ze hebben dus een langer dagprogramma dan reguliere

basisscholen, in lijn met de openingstijden van kinderopvang. Dat betekent dat er meer mogelijkheden zijn om de hele dag door leerzame activiteiten te bieden.

De dagindeling verschilt per ikc. Op Casa Montessori Pijnacker bijvoorbeeld wordt 's ochtends tweeënhalve á drie uur intensief onderwijs gegeven, 'werktijd' genoemd, waarin kinderen niet gestoord mogen worden. De rest van de dag worden activiteiten buiten de groep aangeboden, zoals muziek, dans, tuinieren, judo en andere sportieve activiteiten, koken of werken in het atelier. Op de Sterrenschool is het continurooster van 'schooluren' aangevuld met opvang voor en na schooltijd. In de naschoolse opvang zijn er allerlei zinvolle activiteiten, maar kinderen kunnen er ook voor kiezen om in de bso-tijd verder te werken aan het project waarmee ze in onderwijstijd bezig zijn. Omdat de meeste bso-medewerkers ook tijdens onderwijstijd in de groepen werken als onderwijsassistent (combinatiefunctie) weten zij vaak waar een kind binnen onderwijstijd mee bezig is, zodat de begeleiding in de bso-tijd makkelijk door kan gaan. Op deze manier ontstaat er meer tijd voor leren¹.

Groepsindeling

Hierbij gaat het om de wijze waarop groepen zijn ingedeeld. In termen van organisatie kiezen sommige ikc's als het gaat om de oudere kinderen voor een indeling in jaarklassen, maar de meeste kiezen voor clustering van kinderen in eenheden, ook wel units genoemd. Dit zijn basisgroepen van kinderen van verschillende leeftijden, die onderverdeeld zijn in niveaugroepen. Hierbinnen volgen kinderen individuele leerroutes.

¹ Het BSO aanbod valt onder de reguliere Kinderopvangregeling en daar moet voor worden betaald. Het is geen 'gratis' aanbod en dus niet zonder meer breed toegankelijk voor alle kinderen. Uit het oogpunt van kansenongelijkheid is dit een belangrijk gegeven.

Op de meeste ikc's zijn er aparte instructie-uren door een leerkracht in een klaslokaal, gecombineerd met zelfstandig werken of groepswork in een meer open ruimte. Domeinen of leerpleinen zijn vaak grotere ruimtes waarin groepen kinderen zelfstandig, onder begeleiding van meerdere professionals kunnen werken. In deze ruimtes is het makkelijker voor leerkrachten om begeleiding te geven aan individuele kinderen die dat nodig hebben. Het werken in grotere groepen zorgt er voor dat kinderen die een specifieke ondersteuning nodig hebben meer opgaan in de groep en gelegenheid hebben om te werken aan waar ze goed in zijn. Het werken in domeinen of op leerpleinen biedt daarnaast de mogelijkheid om verschillende werkvormen naast elkaar te hebben, wat de keuzevrijheid van kinderen vergroot.

Interprofessioneel samenwerken

Een ander belangrijk organisatorisch kenmerk van ikc's is dat er meerdere volwassenen bij een kind betrokken zijn. Dit hangt samen met de combinaties van vaste en flexibele groepsindelingen en het hangt samen met het feit dat kinderen vanwege specifieke ondersteuningsbehoeftes soms te maken hebben met meerdere experts of professionals. Dit wordt wel interprofessionele samenwerking genoemd.

Kinderen hebben een vaste pedagogisch medewerker, leerkracht, mentor, coach of begeleider en vaste instructie- of klassikale momenten, maar ook momenten waarop ze (vaak weer in andere groepssamenstellingen) zelfstandig werken, extra begeleiding krijgen, spelen, of les krijgen van een vakspecialist. In die gevallen hebben ze vaak weer met andere volwassenen te maken.

Aan de andere kant wordt door het creëren van combinatiefuncties juist bevorderd dat kinderen binnen verschillende pedagogische settings dezelfde gezichten zien. Een voorbeeld zijn onderwijsassistenten die tevens in de bso werkzaam zijn als pedagogisch medewerker.

Flexibele opvang- en onderwijstijden

Eén van de belangrijkste organisatiekenmerken van ikc's is dat ze gedurende het hele jaar (circa 50 weken), gedurende de hele dag open zijn. Ook dit resulteert in inzet van meerdere volwassenen per kind.

2.6 In beeld brengen en evalueren van de ontwikkeling van kinderen

Ikc's verzamelen veel informatie over de ontwikkeling van de kinderen en gebruiken daarbij verschillende bronnen en methoden. Een belangrijk uitgangspunt bij het inzetten van evaluatieinstrumenten is het inzicht geven in de leer- en ontwikkelingsbehoeften van kinderen en de leervragen die kinderen zelf hebben.

Longitudinaal en 'andere doelen'

In de eerste plaats gebruiken veel ikc's observatie-instrumenten met een longitudinaal karakter, met als meest genoemde voorbeeld 'Kijk', voor de leeftijdsgroep 0-7- jarigen. Bij oudere kinderen werkt men er naartoe het kind inzicht te bieden in het eigen leerproces. Bepaalde vormen van evalueren, zoals portfolio's of presentaties lenen zich hier goed voor. Door het voeren van reflectiegesprekken over het werk en hoe een kind dit heeft aangepakt, bepalen kind en begeleider (coach, mentor) samen of het kind op de goede weg zit en wat de volgende stap kan zijn. In de evaluatiegesprekken met leerlingen staat niet alleen het resultaat en het behalen van leerdoelen, maar ook het leren zelf centraal. Feedback gericht op het proces ondersteunt het kind in het ontwikkelen van metacognitieve vaardigheden.

Deze vorm van evalueren wordt gecombineerd met meer traditionele evaluatiewijzen, bijvoorbeeld methodegebonden toetsen. Ook dan hanteert men de gegevens vooral formatief, als leer- of instructiemiddel, om zicht te krijgen op de mate van

beheersing van de stof. Ook genormeerde toetsen zoals de Citotoetsen worden gebruikt bijvoorbeeld om na te gaan of het beeld dat men van een kind heeft, klopt.

Een belangrijke bron van informatie over kinderen ten slotte, zijn de ouders. Om te illustreren hóe belangrijk citeren we de directie van Het Talent: ‘ouders zijn de belangrijkste informatiebron als het gaat om de ontwikkeling van hun kind’.

In het kader van zorg

Een reden om de ontwikkeling van (jonge) kinderen goed te monitoren is het vroegtijdig herkennen van problemen in de ontwikkeling, om al in een vroeg stadium de juiste ondersteuning te kunnen bieden. Het grote voordeel van een ikc is dat een kind in beeld blijft, ook als het van de peuter- naar de kleuterfase gaat. Anders dan in gescheiden systemen van een voorschoolse instelling en een basisschool is het praktische voordeel van een ikc dat het mogelijk is de informatie die in de leeftijd tussen 0 en 4 jaar wordt verzameld binnen de regels van de privacywetgeving mee te nemen naar de volgende fase. Nodig is dan bijvoorbeeld wel dat ouders bij inschrijving in de voorschoolse voorziening toestemming verlenen voor de overdracht van gegevens over hun kind.

De verkregen gegevens moeten op een handige en toegankelijke manier worden vastgelegd, zodat alle volwassenen die bij het kind betrokken zijn de informatie op het gewenste moment kunnen raadplegen. De Sterrenschool formuleert het aldus: ‘heel erg belangrijk is dat de gegevens ook voor iedereen toegankelijk zijn. Veel volwassenen werken samen met een kind. Iedereen moet goed op de hoogte zijn. Daarom registreren we veel; alles wordt opgeslagen, bijvoorbeeld in ParnasSys, zodat iedereen er op elk gewenst moment bij kan en op de hoogte is van de nieuwste ontwikkelingen’. Behalve schriftelijk wordt er binnen het team ook mondeling veel informatie over de kinderen gedeeld.

2.7 Gebouw en leeromgeving

De volgende aspecten zijn hierbij van belang:

- bijzondere aspecten van het gebouw in relatie tot het onderwijsconcept;
- het benutten van de buitenwereld als leeromgeving;
- faciliteiten in de omgeving.

Gebouw en concept

De leeromgeving van ikc's is vaak anders ingericht dan die van reguliere scholen. Kenmerkend is dat er veel mogelijkheden zijn om samen of zelfstandig te werken, of te werken in speciale domeinen of praktijklokalen. Vaak zijn er grote werkruimten, domeinen of leerpleinen waarin leerkrachten didactisch-coachend les kunnen geven. Die ruimten worden als bevorderlijk gezien voor het ontwikkelen van zelfsturing en samenwerkingsvaardigheden. Kinderen leren gaandeweg meer en meer zelfstandig en het wordt steeds vanzelfsprekender om lange perioden zelfstandig te werken.

Sommige van de ondervraagde ikc's hebben een gebouw dat is afgestemd op hun onderwijsconcept. Dat geldt bijvoorbeeld voor Het Talent, Laterna Magica en Mondomijn. Het IKEC is bezig om samen met kunstenaars een gebouw te ontwerpen dat past bij het concept en dat tegemoet komt aan de behoeften van de kinderen en het team. KindCentrum Eenrum is intern verbouwd en is daarnaast uitgebreid met kinderopvang, peuterspeelzaalwerk en jeugdzorg.

is onlangs verhuisd naar een nieuw, bij het concept passend gebouw. Andere ikc's moeten daarentegen werken in gebouwen die beperkingen opleggen aan het schoolconcept. Zo zitten enkele ikc's in meerdere gebouwen (Sterrenschool, IKEC Hoorn, IKC Van Kampen) en is het gebouw niet vernieuwend (IKC Van Kampen, Kroevendonk, IKC Montessori Pijnacker). Ondanks dat Casa Montessori Pijnacker geen nieuw gebouw heeft, komen in de

inrichting en leeromgeving de Montessoriprincipes tot uiting. Zo zijn ruimtes waar de kinderen verblijven en materialen afgestemd op hun ontwikkelingsfase. Jonge kinderen zitten in een omgeving waar ze hun motoriek, zintuiglijke waarneming, orde en taal kunnen ontwikkelen. Voor oudere kinderen zijn de leeromgeving en de aanwezige materialen afgestemd op ontdekkend leren. Verder valt op dat er in deze ikc's vaak geen aparte leslokalen zijn waar met gesloten deur wordt lesgegeven. Klaslokalen zijn over het algemeen afwezig. Werk- en speelruimten ruimten hebben een transparant karakter, er is veel 'openheid', met als doel dat kinderen en volwassenen elkaar zien en tegenkomen. Hierdoor wordt gestimuleerd dat de volwassenen die met de kinderen werken elkaar, als het nodig is, makkelijk kunnen raadplegen en aanspreken.

Op sommige ikc's zijn er afgegrensde ruimtes voor de leeftijdsgroepen of bouwen. Dit vergroot het gevoel van veiligheid en herkenbaarheid, met name ook voor de jonge kinderen. Ikc's zijn vaak grote scholen maar de onderverdeling in units, en daarbinnen vaak stamklassen, draagt bij aan de vorming van leergemeenschappen, waar kinderen elkaar en de volwassenen weten te vinden en zich gezien voelen, hetgeen kan bijdragen aan de persoonsvorming en aan het gevoel van veiligheid van de kinderen.

Op sommige ikc's is veel aandacht voor ontwikkeling van creativiteit. Dat vraagt om praktijkruimten die zich lenen voor vakken als dans, muziek, beeldende kunst, of ander soort ruimte, zoals een 'kunstwerkplaats'.

Door het creëren van specifieke voorzieningen zoals een kookstudio, laboratorium, naaiatelier, kringloopwinkel, werkschuur, een tuin of dieren in de omgeving is het mogelijk om de buitenwereld, oftewel 'het echte leven' de school binnen te halen (bijvoorbeeld Mondomijn, Casa Montessori Pijnacker, Laterna Magica, IKC Van Kampen).

De buitenwereld als leeromgeving

Daarnaast verbinden deze Ikc's zich in het licht van de doelen die ze nastreven vaak op een speciale manier met de buitenwereld. Sommige Ikc's betrekken de omgeving bij de school en laten kinderen opdrachten buiten de school doen. Er vinden overal veel educatieve excursies plaats. Afhankelijk van de leeftijdsgroep is dit vooral in de buurt of (de bibliotheek, de kinderboerderij, winkels, bedrijven en organisaties in de buurt, zoals het verzorgingstehuis) of, voor oudere kinderen, naar bijvoorbeeld bedrijven buiten de eigen stad. Sommige voorzieningen zijn doelbewust zo opgezet dat het contacten met andere organisaties bevordert. Het Talent bijvoorbeeld is gevestigd in een voorzieninghart, waarin behalve de kinderopvang een sociaal wijkteam en een cultureel centrum is gevestigd: 'Al deze instellingen werken intensief samen aan de ontwikkeling van kinderen'. Enkele keren wordt een bezoek aan een instelling in de buurt genoemd, waar mensen met beperkingen wonen: 'kinderen krijgen zelfvertrouwen door de omgang met anderen'(Het Talent). Het contact met mensen buiten de school wordt bevorderlijk genoemd voor het zelfvertrouwen. Dat geldt vooral voor een aantal scholen die doelbewust kinderen in aanraking brengen met mensen met een beperking ('leren omgaan met mensen die anders zijn bevordert het zelfvertrouwen)'. Ook door het uitnodigen van experts (vaak: ouders) wordt de omgeving de school binnengehaald voor het verzorgen van gastlessen.

2.8 Ouders

Ikc's worden gekenmerkt door een sterke oudercomponent. Ouders nemen een belangrijke plaats in ikc's in. Manieren om hieraan vorm te geven zijn:

- ouders als informatiebron;
- ouders inzetten bij het leerproces;

- aanbod afstemmen op behoeften van ouders;

Ouders als informatiebron

Ouders worden gezien als ervaringsdeskundigen en belangrijke informatiebron als het gaat om de ontwikkeling van hun eigen kind. Dit wordt bijvoorbeeld versterkt door ouders één keer per jaar het eigen kind in de groep te laten observeren (Casa Montessori).

Ouders zijn vaak ook aanwezig bij ontwikkelgesprekken die veel ick's met het kind voeren en bij gesprekken rond de overgang van kinderopvang naar school (warme overdracht van de pm'er, leerkracht, mentor of andere belangrijke volwassenen).

Belangrijke beslissingen omtrent kinderen worden niet zonder ouders genomen. Verder houdt men ook in bredere zin oren en ogen open voor wat ouders bezighoudt in de opvoeding van de kinderen. Een voorbeeld is afkomstig van IKC Het Talent. In de wijk wordt geconstateerd dat veel ouders zorgen hebben over stress bij jonge kinderen. Dit is niet alleen een probleem van de ouders, maar een maatschappelijk probleem, dat het ick oppakt, in samenspraak met andere partijen in de wijk.

Ouders inzetten bij het leerproces

Ouders worden op veel ick's ingeschakeld bij het leerproces. Zij zijn niet alleen experts als het gaat om hun eigen kind, maar hebben vaak ook beroepen of deskundigheden waar de school iets aan kan hebben. Zo wordt altijd gekeken of men bij bepaalde thema's of onderwerpen ouders in kan schakelen voor het geven van gastlessen en dergelijke. Op Mondomijn is een Evenementenbureau waar ouders zich kunnen aanmelden voor het geven van workshops op een terrein of onderwerp waar hun expertise ligt.

Aanbod afstemmen op behoeften van ouders

Op verschillende manieren wordt met ouders rekening gehouden. In de eerste plaats zijn de roosters of openingstijden afgestemd op

de werktijden van ouders (hele dagen open). In veel gevallen kunnen kinderen 50 weken per jaar terecht op het ikc. Verder kijkt men welke behoeften er zijn, bijvoorbeeld aan het versterken van vaardigheden op het gebied van opvoedingsondersteuning en ontwikkelingsstimulering. Op veel ikc's is een zorgprofessional aanwezig die makkelijk benaderbaar is en een belangrijke rol vervult in het contact met de ouders en die bij de vormgeving van dit aanbod een rol kan spelen.

2.9 Kwaliteit van het team

Er zijn in de interviews diverse kwaliteitskenmerken genoemd die betrekking hebben op de medewerkers/het team. De opvallendste zijn:

- goede samenwerking tussen professionals;
- enthousiaste medewerkers;
- specifieke functies.

Goede samenwerking

In ikc's werkt een breed samengesteld team van professionals samen op de werkvloer. Naast pm'ers en leerkrachten zijn vaak andere volwassenen, zoals klassenassistenten, leerkrachtondersteuners en de zorgprofessional of 'inclusiepedagoog' op de werkvloer aanwezig. De inclusiepedagoog is niet gericht op op behandeling van kinderen, maar op het versterken van het handelen van pm'ers en leerkrachten, met als doel het beter inspelen op verschillen tussen en specifieke behoeften van kinderen. Het doel is dus enerzijds ontlasten van pm'ers en leerkrachten, anderzijds steun, structuur en veiligheid bieden aan kinderen die in moeilijke omstandigheden opgroeien, en hun ouders.

Het werken met meerdere professionals vraagt dat de ontwikkeling van kinderen nauwkeurig in beeld wordt gebracht. Het feit dat kinderen eigen leerlijnen (eigen tempo, vrije keuzes)

volgen heeft gevolgen voor de aanpak door het team als geheel. Het team van leerkrachten, pm'ers en onderwijsassistenten moet er gezamenlijk voor zorgen dat kinderen stappen zetten in hun leerproces. Dat vraagt dat alle betrokkenen een goed beeld hebben van elk kind, daarover communiceren en gezamenlijk zorgen voor een passend aanbod en/of aanpak. Het vraagt dus dat goed wordt samengewerkt en dat men op elkaar kan vertrouwen. Men moet een beeld hebben van elkaars expertise en men moet elkaar voor vol aanzien: **Statusverschillen mogen geen rol spelen.** Zo moet een leerkracht bereid zijn om met een onderwijsassistent en een leerkrachtondersteuner te werken. Dat is niet iemand die de lijmpotjes vult. Daar moet je ook informatie mee uitwisselen en daar moet je ook zaken van aannemen. Als je bijvoorbeeld als leerkracht instructie hebt gegeven en de leerkrachtondersteuner doet de verwerking en ziet dat een bepaald kind toch de deelsommen nog niet zo goed snapt, dan moet je dat wel aannemen. Daar moet je dan mee verder gaan en niet zeggen: dat ga ik zelf nog eens onderzoeken. Want dat is zonde van de tijd. Dus die instelling moet je wel hebben' (Sterrenschool).

Om te komen tot deze integrale vorm van samenwerking, waar professionals op de werkvloer gezamenlijk problemen aanpakken en oplossen is sterk leiderschap met visie nodig. Tegelijkertijd typeren verschillende geïnterviewden hun ikc als een 'platte organisatie', waarin iedereen kan meepraten en er grote bereidheid is om verantwoordelijkheid te dragen.

Enthousiaste medewerkers

Kenmerkend is verder dat er op ikc's mensen werken die 'gaan' voor het concept. Vernieuwende, al langer bestaande, 'uitgekristalliseerde' ikc's verkeren waarschijnlijk in de luxe positie dat ze mensen kunnen aantrekken die kiezen voor en passen binnen het concept. Het beeld is dat binnen de innovatieve ikc's mensen werken die goed gedijen in en veel plezier ontlenuen aan het werken binnen een vernieuwende organisatie. Dat zijn

vooral de mensen die zich goed herkennen in het concept en zich graag willen inzetten voor verdere ontwikkeling en vernieuwing, ook als dit vraagt dat ze extra uren in het werk steken. 'Het is motiverend als je weet waar je aan werkt en waar je het voor doet. De mensen die hier werken zijn enthousiast' (Casa Montessori Pijnacker).

Anderzijds vraagt het werken op een innovatief ikc veel van de professionals. Werken volgens een vernieuwend concept kost veel tijd en energie. Er wordt een groot appel op de motivatie en verantwoordelijkheid van medewerkers gedaan. En er wordt een beroep gedaan op het innovatief vermogen van medewerkers, denk aan vaardigheden als ontwerpen, onderzoeken en evalueren. De medewerkers hebben over het algemeen veel taken, en voor sommigen is die veelheid aan taken zwaar. Sommigen kunnen bovendien niet goed mee in het concept, waardoor er, vooral in het beginstadium, ook wel personeel vertrekt ('Mensen die niet passen binnen het concept en wat er daarbinnen van ze gevraagd wordt, vertrekken' - IKEC Hoorn).

Specifieke functies

Op de meeste ikc's krijgt samenwerking vorm door continue aanwezigheid van een zorgprofessional, ook wel inclusiepedagoog of pedagogisch hulpverlener genoemd. De zorgprofessional functioneert niet zozeer als hulpverlener voor individuele kinderen en hun ouders, maar biedt ondersteuning aan de pm'ers en de leerkrachten en draagt bij aan versterking van het pedagogisch klimaat. Overigens is opvallend dat veel geïnterviewden niet praten over 'zorgleerlingen'. Ze dragen uit dat iedereen 'erbij hoort en erbij gehouden' moet worden: 'geen labels, stigma's voorkomen'. Verschillende ikc's noemen opbrengsten van de vergaande samenwerking tussen school, jeugdzorg en kinderopvang. Het Talent houdt sinds de integratie van de jeugdhulpverlening cijfermatig bij wat deze preventieve inzet oplevert: 'Het aantal verwijzingen naar speciaal (basis)

onderwijs is sindsdien afgenomen, maar beter zichtbaar is dat de verwijzingen naar externe instanties, zoals psychologen en speltherapeuten, merkbaar zijn afgenomen'. Bij Kroevendonk constateren ze al jaren geen kinderen meer hebben verwezen naar het speciaal onderwijs. Dit schrijven ze toe aan de inclusieve aanpak. De Sterrenschool constateert dit ook en formuleert dit als volgt: 'Het is moeilijk hard te maken, omdat het vaak niet tot een indicatie komt en de problemen binnen de school worden opgelost'.

2.10 Vernieuwen

Ten slotte is kenmerkend voor deze ikc's dat ze voortdurend gericht zijn op ontwikkeling en vernieuwing. Dat geldt voor de scholen die nog relatief in het beginstadium van ikc-ontwikkeling staan, zoals het IKEC en De Kroevendonk. Maar ook Ikc's die al lang bestaan, zoals Het Talent, Mondomijn en Laterna Magica zijn voortdurend bezig zich te ontwikkelen ('We zijn voortdurend aan het vernieuwen' – Het Talent). Vernieuwingen worden systematisch geëvalueerd (opbrengstgericht werken).

De gerichtheid op vernieuwing uit zich onder meer ook in continue professionalisering van de teamleden, door interne opleidingen en scholing (teamteaching, collegiale coaching en modelling) en door samenwerking met een hogeschool of universiteit.

3 Meten of merken?

De geïnterviewden is expliciet gevraagd wat zij zouden willen laten onderzoeken. Een aantal geïnterviewden zou graag effecten op kinderen willen laten onderzoeken. Dit wordt bijvoorbeeld als volgt beargumenteerd: 'het gaat immers vooral om wat het maatschappelijk oplevert, dus om effecten op de latere loopbaan, de gezondheid, het inkomen, geluk'. Deze geïnterviewde ziet graag onderzoek dat op zoek gaat naar aanwijzingen hiervoor. Een ander geeft aan: 'opbrengsten zijn moeilijk te meten. Maar we horen van kinderen die naar het vo zijn gegaan wel terug dat ze anders zijn, meer durven, bijvoorbeeld presenteren. Dat zou je wel willen laten zien'.

Enkele geïnterviewden vragen zich af of effecten van hun aanpak wel meetbaar zijn. Ze betwijfelen of opbrengsten 'hard' te maken zijn. Een geïnterviewde formuleert: 'we zien wel dat er iets gebeurt met de kinderen, maar misschien is dat niet meetbaar met instrumenten'. Verder is er is enige huiver voor het willen meten met 'harde' maten. Dat levert misschien te weinig op omdat de kans bestaat dat 'het verkeerde' wordt gemeten. Ook is er de waarschuwing dat kinderen niet 'de maat moet worden genomen'. Er zijn ook vragen op een ander vlak, bijvoorbeeld: 'is er sprake van een laag ziekteverzuim bij medewerkers en kinderen en hoe komt dit? En: een doel is om zoveel mogelijk verwijzing naar speciaal onderwijs of jeugdhulp voorkomen. Lukt dat in een ikc beter dan op reguliere scholen?'

Ten slotte merkt een geïnterviewde op: 'er wordt preventief gewerkt, dus het zou kostenbesparend moeten zijn. Ik zou graag willen weten of dit zo is'.

4 Conclusies

Bij PACT voor Kindcentra zijn integrale kindcentra aangesloten die een voorhoedefunctie vervullen in de ikc-ontwikkeling.

Deze ikc's zouden graag meer zicht willen krijgen op, en op basis van onderzoek willen laten zien wat hun opbrengsten zijn.

Om dergelijk onderzoek te kunnen doen is eerst nodig om in kaart te brengen wat typerend is voor ikc's, welke doelen ze nastreven of beogen en welke aanpak hierbij past. In een kleinschalig onderzoek onder directies van elf ikc's is onderzocht aan welke doelen ikc's werken en welke organisatorische, pedagogische en didactische keuzen gemaakt zijn om aan deze doelen te werken. Dit heeft geresulteerd in een beschrijving van kenmerken van innovatieve ikc's op deze onderwerpen. In dit slothoofdstuk vatten we de voornaamste bevindingen samen.

Ikc is geen nauw omschreven begrip en samenwerkingsverbanden van scholen, kinderopvangorganisaties en de jeugdhulp die samenwerken onder de noemer ikc zijn vrij om er een eigen invulling aan te geven en eigen accenten te leggen. Dat bleek ook uit de interviews: het opbouwen van een ikc vraagt tijd en er is veel variatie, in fase van ontwikkeling, aard van de samenwerking en richting of accenten die men legt.

In dit rapport hebben we de generieke kenmerken beschreven, 'over de voorhoede-ikc's heen', met in het achterhoofd de vraag: wat maakt deze ikc's tot een ikc en hoe onderscheiden ze zich van de gemiddelde reguliere school of kinderopvang?

Het valt op dat de onderzochte ikc's **een duidelijke visie** hebben op ontwikkeling van kinderen en uitgesproken ideeën hebben over opbrengsten op het niveau van de kinderen. Overkoepelend streeft men op het niveau van de kinderen twee soorten doelen na. Ten eerste 'inclusie': ervoor zorgen dat kinderen die in het ikc aanwezig zijn daar ook kunnen blijven en 'binnen de muren' in een vroeg stadium de juiste ondersteuning krijgen. Ten tweede **'andere doelen' bereiken**: andere dan 'traditionele' doelen of basisvaardigheden zoals (voorbereiden op) taal en rekenen worden essentieel gevonden voor de ontwikkeling van kinderen. Denk hierbij aan doelen als zelfsturing, zelfstandigheid, persoonsvorming, burgerschap en samenwerken. Deze (vakoverstijgende) doelen worden ook wel aangeduid als 21^e eeuwse vaardigheden, metacognitieve vaardigheden, sociale competenties of 'advanced skills'².

We constateren dat de meerwaarde van deze ikc's niet zozeer zit in het innovatieve; de inclusiegedachte en het nastreven van 'andere doelen'. Er zijn immers ook vernieuwende basisscholen zonder ikc-samenwerking met een uitgewerkte visie, die andere doelen nastreven, en er zijn basisscholen die zich presenteren als inclusief en zo min mogelijk nadrukkelijk willen 'labelen'. Bijzonder aan deze ikc's is dat ze deze beide soorten doelen combineren in een individuele, persoonlijke benadering van kinderen. **Wat hen anders maakt dan reguliere scholen en ook anders dan 'gewone' ikc's is dat de samenwerkende partijen niet toevallig onder één dak zitten, maar de intentie hebben om gezamenlijk aan één pedagogische opdracht te werken en dat ook daadwerkelijk toepassen.** De gezamenlijke, gedeelde visie, het

2 Deze doelen zijn onder meer uitgewerkt in: Ledoux, G., Meijer, J. Veen, I. van der & Breetvelt, I. (2013). Meetinstrumenten voor sociale competenties, metacognitie en advanced skills. Amsterdam: Kohnstamm Instituut. Rapport 900.

gekozen concept, is leidend voor de vormgeving van een op elk kind toegesneden aanpak. Samenwerking tussen verschillende professionals is hier als het ware omheen georganiseerd. Bovendien start de begeleiding al heel vroeg, bij nuljarigen.

Kenmerkende aspecten van ikc's

Op basis van het onderzoek en een bespreking van de onderzoeksresultaten met deelnemers aan de in 1.1. genoemde Kennistafel van PACT zijn de volgende overkoepelende aspecten van ikc's geformuleerd, die *in samenhang met elkaar* kenmerkend zijn voor een ikc:

Ikc's bieden een geïntegreerd aanbod voor 0 – 12 - jarigen

Ikc's bieden een geïntegreerd, doorlopend aanbod van opvang, onderwijs en zorg voor kinderen van 0-12 jaar. In het verlengde hiervan worden de labels school, opvang, zorg niet meer gebruikt maar vervangen door spelen, leren en ontwikkelen. De leerkracht wordt vaak een coach genoemd.

Ikc's werken met een interprofessioneel team

Binnen een ikc werken professionals met verschillende functies op het gebied van opvang, onderwijs en zorg samen op de werkvloer. Zij vormen een interprofessioneel team dat samen werkt, leert, ontwerpt en onderzoekt.

In ikc's werken partijen vanuit een gemeenschappelijke visie

Samenwerking tussen de genoemde partijen is gericht op inhoudelijke samenhang in de doelen die zij nastreven. Zij werken vanuit een gezamenlijke (pedagogische) visie op wat kinderen nodig hebben om 'in de wereld' te komen. Inclusie -ieder kind telt mee, doet mee, draagt bij en leert- is daarbij een belangrijk uitgangspunt.

Ikc's zijn gericht op brede ontwikkeling

De brede ontwikkeling van kinderen staat centraal. Traditionele leerdoelen (taal en rekenen) worden gecombineerd met 'nieuwe doelen' (metacognitieve vaardigheden; 21^e-eeuwse vaardigheden).

Ikc's bieden een rijke speelleeromgeving

Er wordt gezorgd voor een rijke en inspirerende speelleeromgeving. Er is veel aandacht voor spelend leren, betekenisvol en onderzoekend leren en 'oefenen' voor het leven.

Ikc's voorzien in gepersonaliseerd leren

In ikc's hebben kinderen een belangrijke rol in de planning en invulling van hun eigen leerproces. Het onderwijs wordt vormgegeven op basis van de betrokkenheid en zelfstandigheid van het kind. Er wordt een variëteit in leerroutes en werkvormen geboden.

Ikc's zorgen voor een sterke verbinding tussen binnen- en buitenschools leren

Ikc's kiezen voor een andere inrichting van het curriculum, bijvoorbeeld als het gaat om het gebruik maken van bronnen in de omgeving, bieden van levensechte en functionele leerinhouden en voorzien in educatieve arrangementen in levensechte omgevingen. Vaak wordt hierbij samengewerkt met ervarings- en beroepsdeskundigen en ouders.

Ikc's bieden een veilige en vertrouwde leefomgeving

Er is veel oog voor het pedagogisch klimaat. Het centrum is een 'leer- leefgemeenschap', of 'samenleving in het klein' met gedeelde waarden. Elk kind wordt gekend. Er heerst vertrouwen op alle niveaus (tussen kinderen, tussen professionals en kinderen, met ouders, tussen professionals en professionals en directie/management)

Ikc's doorbreken klassikale structuren

Het traditionele leerstofjaarklassensysteem van de school schuurt met principes van maatwerk, differentiatie en kindgericht werken.

Ikc's verzamelen veel informatie over de kinderen

Er wordt veel informatie over de ontwikkeling van de kinderen verzameld met een verscheidenheid aan instrumenten (observaties, toetsen, portfolio's, presentaties). Deze informatie wordt niet alleen verzameld óver kinderen, maar ook dóór hen en mét hen en hun ouders besproken.

Ikc's kiezen voor een sterke rol voor ouders

Ikc's worden gekenmerkt door een sterke oudercomponent. Ouders worden beschouwd als serieuze gesprekspartners en belangrijke informanten als het gaat om hun eigen kind.

Ikc's leren en ontwikkelen zich continu

Ikc's zijn lerende organisaties. Termen die daarbij horen zijn: ontwikkeling en continue professionalisering, onderzoekend en opbrengstgericht werken. Leiderschap, gericht op verbinding, vertrouwen en vrijheid, en verantwoordelijkheid is kenmerkend

Mogelijkheden voor verder onderzoek

Het onderzoek is tevens bedoeld als een verkenning naar mogelijkheden voor verder onderzoek naar ikc's, omdat de bij PACT voor Kindcentra aangesloten voortrekker-ikc's graag zouden willen laten zien wat de opbrengsten zijn van hun werkwijze. Op basis van deze verkenning onderscheiden we verschillende niveau's waarop verdere onderzoeksvragen geformuleerd kunnen worden: het uitgangspuntenniveau en het niveau van het 'hoe'.

Het uitgangspuntenniveau

Hierbij gaat het om vragen die te maken hebben met de visie op

kinderen, hoe kinderen zich moeten kunnen ontwikkelen, waar dit toe leidt, oftewel, doelen op het niveau van de kinderen. De ikc's zouden graag willen laten zien dat zij zelfstandige, gelukkige, sociale kinderen afleveren, kinderen 'zonder vrees', die in staat zijn keuzes te maken, maar ook cognitief goed beslagen ten ijs komen. Dat zijn gewenste en wenselijke eindresultaten. Er zijn allerlei manieren denkbaar om opbrengsten op het niveau van de kinderen te onderzoeken. Vaak wordt gedacht aan longitudinaal onderzoek en de noodzaak om effecten aan te tonen met 'harde' cijfers, bijvoorbeeld toetsen van cognitieve opbrengsten. We hebben de indruk dat de ikc's niet voor zo'n aanpak zouden willen kiezen en dat is ook niet nodig. Gegeven de vragen die zij zelf hebben is heel goed een onderzoeksdesign in stappen denkbaar. Een eerste stap zou kunnen zijn om door middel van onderzoek in kaart te brengen welke opbrengsten kinderen zelf zien. Uit de voorbeelden die de ikc's geven zijn hun oud-leerlingen in staat om op de opbrengsten van hun onderwijs in het ikc te reflecteren. Een denkbare opzet is dan een alumni-onderzoek waarin oud-leerlingen wordt gevraagd om opbrengsten van het ikc te benoemen. Een andere mogelijkheid is (bovenbouw)-leerlingen uit ikc's en vergelijkbare leerlingen op reguliere scholen het aanbod op hun school te laten beoordelen, om meer specifiek inzicht te krijgen in kenmerken van het aanbod van ikc's en hoe dit voor kinderen uitwerkt.

Het niveau van het 'hoe'

Op dit niveau gaat het om de vraag hoe aan deze doelen wordt gewerkt. Uit het overzicht van kernkenmerken van ikc's in dit rapport blijkt dat er veel, en op allerlei niveau's wordt ondernomen om doelen op kindniveau te bereiken. Een opvallend en uniek kenmerk is de samenwerking tussen partijen. De samenwerking moet leiden tot een specifiek aanbod of passende aanpak (interventie), vaak op het niveau van individuele kinderen. Tot nu toe is nog weinig bekend over wat de aanpak op

basis van interprofessionele samenwerking inhoudt, wat dit vraagt aan competenties en welk soort expertise de samenwerking tussen professionals oplevert. Ook dit is een terrein waar onderzoek zeer waardevolle informatie kan opleveren over de (mogelijke) opbrengsten van ikc's.

Recent uitgegeven rapporten Kohnstamm Instituut

- 1011 Schenke, W. & Meijer, J.
Datagebruik in het onderwijs.
- 1010 Petit, R., Brouwer, P. & Meijer, J.
Een goed gesprek over de toekomst.
- 1009 Zalm, E. van der, Boland, A., Damhuis, R.
Kwaliteit van taal, spel en denken. Kijkwijzer bij de tien
kernelementen.
- 1008 Raban, A.G. & Volman, M.L.L.
Toekomstgericht onderwijs.
- 1007 Karssen, M., Heemskerk, I.M.C.C.
Opbrengsten van toekomstgericht onderwijs.
- 1006 Koopman, P.N.J. & Buisman, M.
Deelname aan de bovenschoolse voorzieningen
Transferium en Stop. (Alleen digitaal)
- 1005 Koopman, P.N.J. & Buisman M.
Afstroom, opstroom en schoolwisselingen. (Alleen digitaal)
- 1004 Greef, M.P.V.M. de, Buisman, M., Kardol, M.J.M., Baan,
L.M.H. van der.
Zilveren taalcompetenties.
- 1001 Koopman, P.N.J. & Ledoux, G.
Kenmerken van leerlingen in het speciaal basisonderwijs
tussen 2008 en 2018. El Paso 45. (Alleen digitaal).
- 1000 Koopman, P.N.J. & Ledoux, G.
Trends in verwijzingen speciaal onderwijs 2011-2017. El
Paso 44. (Alleen digitaal).
- 999 Heim, M., Weijers, S.
Basisondersteuning in passend onderwijs. El Paso 41.
(Alleen digitaal).

Deze rapporten zijn te bestellen via: secr@kohnstamm.uva.nl
Voor meer informatie, zie: <http://www.kohnstammstituut.nl>